

**ԵՐԻԹԱՅԻՆ ՄԻԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳՆԱԾԱՅԻՆ ՔԱՅՔԱՅՈՒՄՆԵՐԻ
ԿՈՏՐՎԱԾՔԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Դիտարկվում են երիթային միացությունների հոգնածային քայքայման առանձնահատկությունները համատեղ պտտական ծոման և ոլորման բեռնավորման ռեժիմում, հաշվի առնելով վտանգավոր հատույթում լարումների կուտակիչների (կլորանցում, երիթային ակոս, նստեցում) համատեղ ազդեցությունը և միացության կոնստակտային մակերևույթում ընթացող ֆիզիկամեխանիկական երևույթները:

Առանցքային բառեր. *երիթային միացություն, հոգնածային քայքայում, լարումների կուտակիչ, կոտրվածքաբանություն, տեխնիկական արատաորոշում*

Տարբեր դասերի մեքենաների, տեխնոլոգիական սարքավորումների և տրանսպորտային միջոցների զանգվածային արտադրությունը, դրանց տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների բարձրացումը և միաժամանակ՝ նյութատարության նվազեցման միտումները վերջին տարիներին հանգեցրել են այդ համակարգերում մերժերի և վթարների թվի կտրուկ աճի, որոնց գերակշիռ մասը հոգնածային բնույթ է կրում: Նման իրավիճակը թելադրում է կոնստրուկցիոն պողպատներից և այլ համաձուլվածքներից պատրաստված պատասխանատու մեքենամասերի և հավաքման միավորների համար ընդլայնել կոտրվածքաբանական հետազոտությունները, մշակել տեխնիկական արատաորոշման նոր մեթոդներ և առաջադրել մերժերի և վթարների վերացման համալիր հաշվարկանախագծային, տեխնոլոգիական, շահագործական և տեխնիկական սպասարկման միջոցառումներ:

Նշված հետազոտությունները, որոնք կատարվել են ֆիզիկական մեթոդների կիրառմամբ և հիմնականում՝ կոտրվածքների ակնադիտական գնահատմամբ, վերաբերվել են համեմատաբար պարզ կոնստրուկցիայի և միակ գործող լարումների կուտակիչներով մեքենամասերին՝ պարզ լարվածային վիճակի պայմաններում, իսկ որոշ դեպքերում հաշվի են առնվել ջերմաստիճանային և կոռոզիոն միջավայրի գործոնները: Արդյունքները դասակարգվել և ներկայացվել են տեղեկատու և ուսումնական գրականությունում, կազմվել են առկաներ [1, 2]:

Տեխնիկական համակարգերի կինեմատիկական շղթաներում և ուժային հանգույցներում տեղաբաշխված մեքենամասերի և հավաքման միավորների (առնիներ, լիսեռներ, «լիսեռ-կունդ» միացություններ և այլն) վտանգավոր հատույթներում գործող համատեղ պտտական ծոման և ոլորման բեռնվածության ռեժիմը, աշխատանքային մակերևույթների ֆիզիկամեխանիկական վիճակը, հանգույցների կոնստրուկցիոն առանձնահատկությունները, պատրաստման և

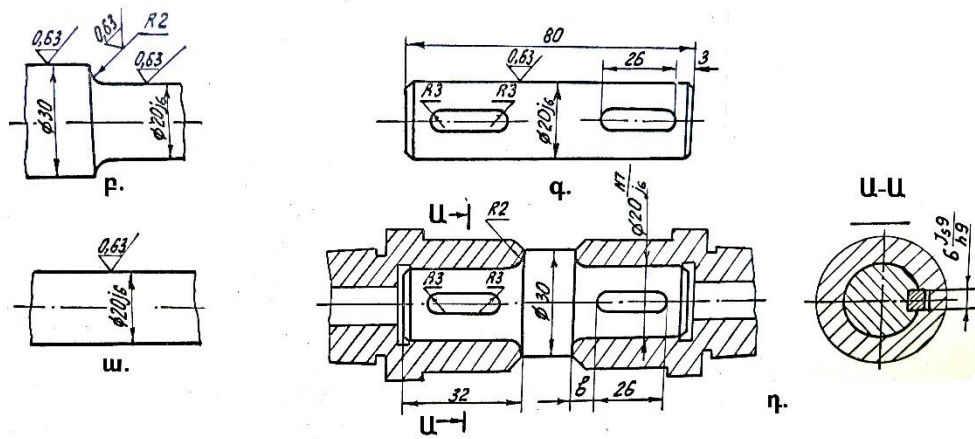
հավաքման տեխնոլոգիական գործընթացները, ինչպես նաև աշխատանքային պայմանները՝ բարձր հաճախական և ճառագայթային դաշտերի, մթնոլորտային և կոռոզիոն միջավայրերի ներգործումները բնորոշում են աշխատանքային մակերևույթներում առաջացող հոգնածային վնասվածքների, ճաքերի զարգացման և վերջնական քայքայման գործողությունները, որոնք արտապատկերվում են կոտրվածքի մակերևույթի վրա:

Նշված փոփոխական բարդ բեռնվածության ($\pm M, T$) և երկու և ավելի լարումների կուտակիչների լարվածային դաշտերի համատեղ ազդեցության դեպքը լայն տարածված է տեխնիկական համակարգերի ուժային հանգույցներում և հատկապես «լիսեռ-կունդ» միացություններում, որն էլ հաճախ հոգնածային քայքայման պատճառ է դառնում: Այս դեպքը կոտրվածքաբանությունում համեմատաբար քիչ է ուսումնասիրված, որովհետև նշված հանգույցների իրական աշխատանքային ռեժիմները մոդելավորելու և հոգնածային կոտրվածքներ ստանալու նպատակով անհրաժեշտ է նախագծել և պատրաստել հոգնածային հատուկ փորձարարական մեքենա և փորձարկել բարդ կոնստրուկցիայի հավաքական փորձանմուշներ:

Այս ամենը պահանջ է առաջադրում կոտրվածքաբանության մեջ կատարված դասակարգումներում [3, 4] ներառել նաև վերոհիշյալ դեպքը, օգտագործելով ՀՊՃՀ (Պ) մեքենագիտության ամբիոնի հետազոտական լաբորատորիայում նշված բեռնվածության ռեժիմով փորձարկված պողպատյա փորձանմուշների և երիթային միացությունների կոտրվածքների բնորոշ բոլոր դեպքերը [3, 4]: Որպես փորձարարական տեղակայանք կիրառվել է պարփակված ուժային հոսքի սկզբունքով գործող և ամբիոնում նախագծված հոգնածային մեքենա, որը բեռնավորում է փորձանմուշները համատեղ պտտող ծող և ոլորող մոմենտներով և լայնական հատույթներում ստեղծում փոփոխական բարդ լարվածային վիճակ՝ շոշափող և նորմալ լարումների հարաբերության $\tau/\sigma = 0 \dots 3,0$ միջակայքում: Որպես փորձանմուշներ օգտագործվել են պողպատ 45-ից պատրաստված ($\sigma_T = 415 \text{ ՄՊա}$, $\sigma_B = 670 \text{ ՄՊա}$, $\tau_T = 250 \text{ ՄՊա}$, $\tau_B = 580 \text{ ՄՊա}$, $HB = 185 \dots 190$) հարթ, լարումների կուտակիչներով լիսեռներ և երիթային միացություններ (նկ. 1), որոնք նմանակում են տվյալ բեռնվածության ռեժիմում մեքենամասերի լիսեռների և «լիսեռ-կունդ» միացությունների աշխատանքը:

Դիտարկվել են հետևյալ լարումների կուտակիչները.

- ա) լիսեռի կլորանցումը (галтель),
- բ) երիթային ակոսը լիսեռի վրա,
- գ) հպման մակերևույթների նստեցումը (անցումային կամ մամլային), ինչպես նաև երիթի աշխատանքային եզրի երկարությամբ պտտող մոմենտի անհավասարաչափ բաշխումը:

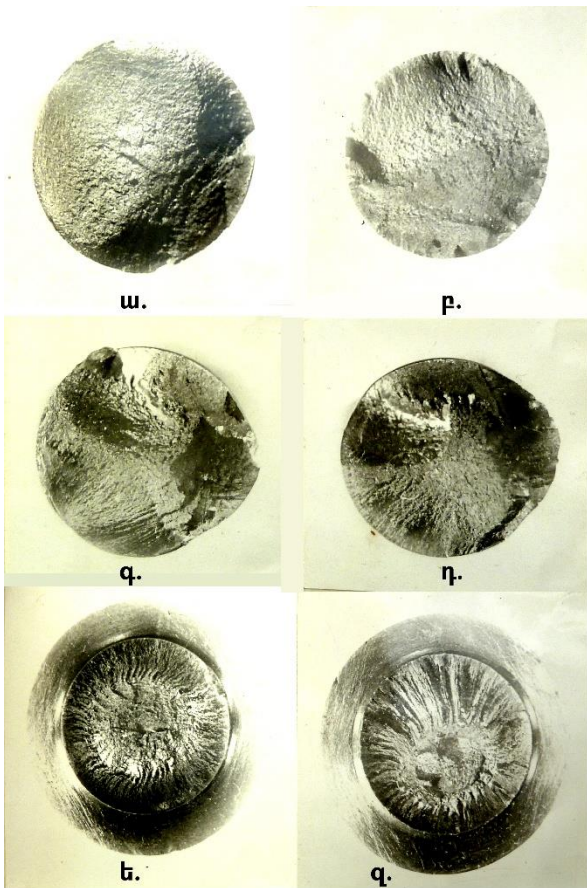

Նկ. 1. Փորձանմուշների տեսքերը. ա – հարթ, բ – կլորանցումով, գ – երիթային ակոսով, դ – երիթային միացությամբ

Ի տարբերություն երիթային միացությունների նախկին փորձարկումների, որոնք իրականացվել են կոնստրուկտիվ տարրերի և բեռնվածության ռեժիմների առանձնացված սկզբունքով (կլորանցմամբ, երիթային ակոսով, նստեցվածքով լիսեռներ՝ փոփոխական ծռման և ոլորման ռեժիմներով առանձին-առանձին), նշված փորձարկումներում օգտագործված հավաքական փորձանմուշների կոնստրուկցիան (նկ.1) թույլ է տվել առավելագույնս մոդելավորել միացության իրական աշխատանքային ռեժիմը, որից կարևորները պատող մոմենտի հաղորդումն է միացության միջով, լարումների կուտակիչների լարվածային դաշտերի վերադրումները, ինչպես նաև նորմալ և շոշափող լարումների համատեղ ազդեցությունը:

Նշված գործոնների համատեղ ազդեցությունը միացության հպման մակերևույթի որոշակի տեղամասերում և լայնական հատույթներում առաջացնում է համատեղ գործող փոփոխական նորմալ և շոշափող լարումներ, որոնց վերադրումը հանգեցնում է լարվածային վիճակի գերաճի, իսկ արդյունքում հոգնածային վնասվածքների առաջացման և ճաքերի զարգացման: Գործոններից առաջացած յուրաքանչյուր լարվածային վիճակն ունի իր առանձնահատկությունները, որի համար նախնական փուլում նպատակահարմար է առանձին դիտարկել այդ լարումների փոփոխման օրինաչափությունները:

Պտտական ծռման դեպքում ($\pm M$) հարթ փորձանմուշների հոգնածային կոտրվածքների մակերևույթը համարյա ուղղահայաց է երկայնական առանցքին կամ շեղված $3...5^\circ$ -ով (նկ. 2ա,բ): Հոգնածային ճաքերի զարգացման գոտին և վերջնակոտրվածքը նույն հատույթում են և ցիկլային բարձր գերլարումների դեպքում դրանց եզրագծերը թույլ են արտահայտված: Համատեղ պտտական ծռման և ոլորման դեպքում ($\pm M, T$) այդ գոտիները հստակ են ձևավորվում, վերջնակոտրվածքը տարածական տեսք ունի և ճաքերի զարգացման գոտու նկատմամբ թեքված է $25...30^\circ$ անկյան տակ, որի արժեքները մեծանում են T -ի աճի հետ կապված (նկ. 2գ, դ):

Նկ. 2. Փորձանմուշների հոգնածային կոտրվածքները.

ա, բ – հարթ փորձանմուշներ, պտտական ծռում, $\pm\sigma_1$

(ա) և $\pm\sigma_2$ (բ) լարումների դեպքում $\sigma_1 > \sigma_2$,

գ, դ – հարթ փորձանմուշներ, համատեղ պտտական

ծռում և ոլորում ($\tau/\sigma = 0,5$), $\pm\sigma_1$ (գ) և $\pm\sigma_2$ (դ)

լարումների դեպքում $\sigma_1 > \sigma_2$,

ե, զ – կլորանցումով փորձանմուշներ, համատեղ

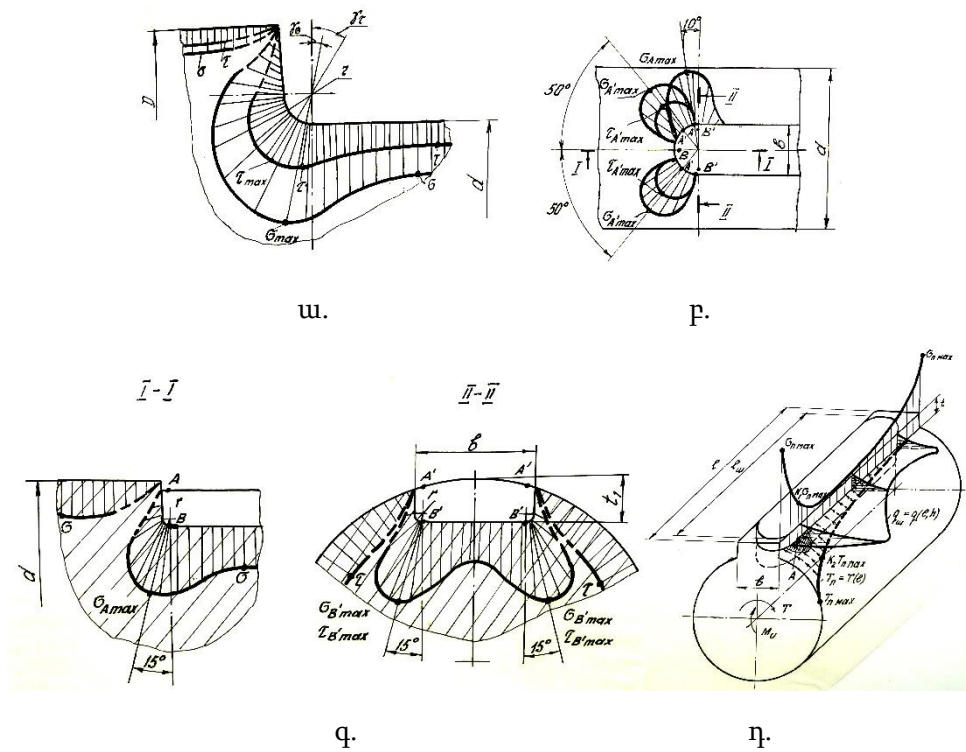
պտտական ծռում և ոլորում ($\tau/\sigma = 0,5$), $\pm\sigma_1$ (ե) և $\pm\sigma_2$

(զ) լարումների դեպքում $\sigma_1 > \sigma_2$

Լիսեռների կլորանցումներում գործող եզրային լարումները փոփոխվում են կոսինուսային օրենքով և կախված D/d , r/d հարաբերությունից՝ σ_{max} և τ_{max} արժեքներ են ստանում կլորացման գոտում լիսեռների եզրագծի կորագծայինից ուղղագծայինին անցման

տեղամասում ($\gamma_\sigma = 5 \dots 10^\circ$, $\gamma_\tau = 3 \dots 7^\circ$, նկ.3ա, [4]) և գործում են լայնական հատույթին փոխուղղահայաց հարթություններով: Նշված տեղամասում հոգնածային վնասվածքների առաջացման ընթացքի վրա գերակա է σ_{max} -ի ազդեցությունը. բարձր ցիկլային գերլարումների դեպքում մակերևութային շերտերում առաջացած ճաքերը զարգանում են հատույթի շառավղի ուղղությամբ և ճաքերի ափերի ցիկլային հպման պատճառով հոգնածային քայքայման գոտին փայլուն տեսք է ստանում: Ճաքերի ճակատային եզրը շրջանային տեսք ունի և համաչափ է դասավորված հատույթի կենտրոնի նկատմամբ, իսկ վերջնակոտրվածքի մակերեսը մեծ է և ունի ստաստիկ, փխրուն քայքայմանը համապատասխանող մակերևույթ: Ցածր ցիկլային գերլարումների դեպքում ճաքերի ճակատային եզրը շեղվում է համաչափ դասավորությունից, վերջնակոտրվածքի մակերեսը փոքրանում և էլիպտիկ տեսք է ստանում, իսկ հոգնածային քայքայման գոտու մակերեսը համեմատաբար մեծ է և լարումների ցիկլերի մեծ թվի պատճառով ավելի կիպահղված տեսք ունի (նկ.2ե, զ):

τ_{max} լարումների ազդեցությունը հիմնականում բացահայտվում է հոգնածային քայքայման եզրափակիչ փուլում, երբ վտանգավոր հատույթի «կենդանի կտրվածքի» նվազման հետևանքով շոշափող լարումների իրական արժեքները զգալիորեն աճում են և փոխում հոգնածային ճաքերի զարգացման ուղղությունը՝ դրանց շոշափող դարձնելով վերջնակոտրվածքի եզրագծին (նկ.2ե, զ): Այս երևույթը բնութագրվում է միայն դիտարկված փոփոխական բարդ բեռնավորման ռեժիմին և կարող է հավաստի հայտանիշ դառնալ ռեժիմի և ցիկլային գերլարումների բաղադրիչների մակարդակի տեխնիկական արատաորոշման համար:

Նկ. 3. Եզրային լարումների էպյուրները լարումների կոտակիչներում. ա – կլորանցումով, բ – երիթային ակոս, գ – I-I և II-II հատույթներում, դ – բեռնվածքի և լարումների բաշխումը երիթի վրա

Երիթային միացությունների հոգնածային քայքայման տեխնիկական արատաորոշումը կապված է որոշակի բարդությունների հետ, որոնք ենթադրում են ներքոհիշյալ գործոնների համակարգված հաշվառումը և գնահատումը.

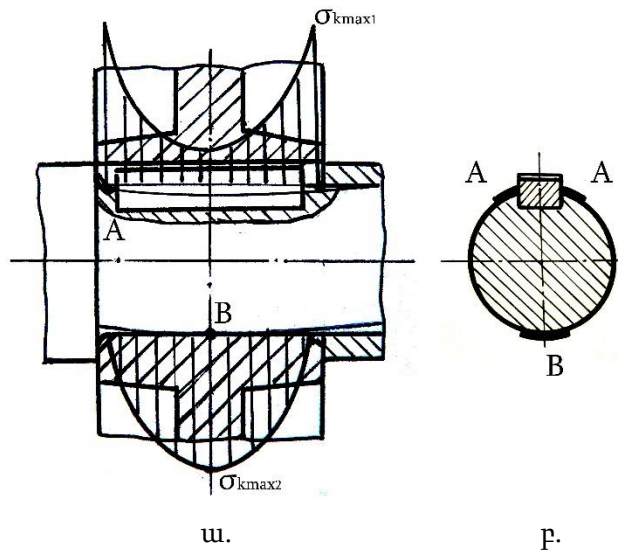
- ա) բարդ բեռնվածության բաղադրիչների անհավասարաչափ բաշխումը միացության աշխատանքային մակերևույթների վրա (երիթի եզր, կոնտակտային գլանական մակերևույթ),
- բ) փոփոխական բարդ լարվածային վիճակի առաջացումը վտանգավոր հատույթին փոխադրահայաց հարթություններում, որտեղ գործում են նորմալ և շոշափող լարումների առավելագույն արժեքները,
- գ) միացության վտանգավոր հատույթում լարումների կոտակիչների լարվածային դաշտերի համադրումը,
- դ) միացության կոնստրուկտիվ տարրերի աշխատանքային մակերևույթներում կոնտակտային միկրոտեղաշարժերի առկայությունը, որը հանգեցնում է մակերևութային վնասվածքների առաջացմանը և հոգնածային ճաքերի զարգացմանը,
- ե) միացության տարրերում տարբեր ֆիզիկամեխանիկական հատկություններով օժտված կոնստրուկցիոն նյութերի կիրառումը:

Երիթային միացություններում հոգնածային կոտրվածքները, որպես կանոն, առաջանում են լիսեռի լայնական հատույթում՝ երիթային ակոսի սկզբնամասում (նկ. 3բ, գ), որտեղ նորմալ լարումներն առավելագույնն են (σ_{max}): Մասային ֆրեզով երիթային ակոսի մշակման դեպքում

σ_{maxi} լարումներն առաջանում են ակոսի հատակից ուղղահայաց աշխատանքային մակերեսին անցման հատվածում (նկ. 3գ), որտեղ կորության շառավիղը շատ փոքր է: σ_{maxi} լարումները փոփոխական են նաև ակոսի հատակի ողջ շրջագծով և ստանում են իրենց առավելագույն արժեքը ակոսի՝ կորագծայինից ուղղագծայինին անցման հատվածում (A' կետ, նկ. 3գ, $\varphi \approx 30 \dots 35^\circ$), որը հաստատվում է նաև միայն երիթային ակոսով փորձանմուշների հոգնածային փորձարկումներով: Հաշվի առնելով միացության տարրերի (լիսեռ, երիթ, կունդ) տարբեր կոշտությունները՝ միացությունում գործող T ոլորող մոմենտը երիթի աշխատանքային եզրի երկարությամբ անհավասարաչափ է բաշխվում, ստանալով T_{max} արժեքը միացությանը ոլորող մոմենտի փոխանցման հատվածում (նկ.3դ), որն իր հերթին բարձրացնում է լարվածային վիճակի անհավասարաչափ բաշխման աստիճանը:

Երրորդ և առավել կարևոր լարումների կուտակիչ է համարվում նստեցումը միացության մեջ, որի կոնստրուկտիվ տարրերի տարբեր կոշտությունների պատճառով բեռնվածքի ազդեցության դեպքում աշխատանքային մակերևույթի վրա առաջանում են միկրոտեղաշարժեր, իսկ արդյունքում.

- ա) կոնտակտային լարումների կուտակում աշխատանքային մակերևույթի ծայրամասերում և միջին հատվածում (նկ.4ա),
- բ) նույն տեղամասերում միկրոտեղաշարժերի հետ կապված՝ կոնտակտային կերամաշում (ֆրետինգ), մակերևութային վնասվածքների առաջացում և հոգնածային ճաքերի զարգացում:

Նկ. 4. Կոնտակտային լարումները նստեցումից. ա – լարումների բաշխումը կոնտակտում, բ – ճաքերի զարգացման տեղամասերը

Լարումների կուտակման աստիճանով ($\alpha_\sigma = 2,5 \dots 3,0$) այն գերազանցում է կլորանցման և երիթային ակոսների ազդեցությունները և քանի որ կոնտակտային առավելագույն լարումները գործում են երիթի աշխատանքային եզրի ծայրամասում, ապա երիթային միացության քայքայման հատույթն առավելագույն լարումների գումարային արդյունքով որոշ չափով

տեղաշարժվում է դեպի A կետը (նկ. 3դ), իսկ հաճախ նաև հոգնածային ճաքերը զարգանում են հատույթի հակադիր կողմից (B կետ, նկ.4ա): Ոլորող մոմենտի փոխանցման և երիթի աշխատանքային եզրով դրա անհավասարաչափ բաշխման հետևանքով լարումների կուտակման երևույթն ավելի զգալի է դառնում, որի հետևանքով α_σ -ի նշված արժեքներն աճում են 15...25 %-ով: Գործնական տեսակետից կարևոր խնդիր է դառնում նաև նշված լարումների կուտակիչների փոխադարձ դասավորման այն սահմանները, որոնց դեպքում բացառվում է լարվածային դաշտերի վերադրումը և յուրաքանչյուրի σ_{max} արժեքի հետագա աճը: Նման բնույթի քայքայումը ևս մի հայտանիշ է, որը բնորոշում է երիթային միացության կոտրվածքի տեխնիկական արատաորոշումը:

Հոգնածային դիմադրության փոփոխականությունը նշված լարումների կուտակիչների համակցված ազդեցության պայմաններում ունի իր առանձնահատկությունները, կապված ոչ միայն լարվածային դաշտերի համադրմամբ, այլ նաև միացությունում ընթացող ֆիզիկամեխանիկական երևույթներով: Միացության մեջ գերակշիռ ազդեցություն ունի անցումային նստեցումը, որի շնորհիվ կոնստակտային ճնշումից և փոփոխական միկրոտեղաշարժերից մակերևութային վնասվածքներ են առաջանում (ֆրետինգ-կոռոզիա), իսկ լիսեռի կլորանցումը և երիթային ակոսն իրենց լարվածային դաշտերով նպաստում են հոգնածային ճաքերի զարգացմանը (նկ.5):

Նկ. 5. Երիթային միացությունների հոգնածային կոտրվածքները (համատեղ պտտական ծռում և ոլորում, $\tau/\sigma = 0,5) \pm \sigma_1$ (ա) և $\pm \sigma_2$ (բ) լարումների դեպքում՝ $\sigma_1 > \sigma_2$

Կոնստակտային մակերևութների տարբեր ֆիզիկամեխանիկական հատկությունները, մակերևութային միկրոտեղաշարժերը և փոխազդեցությունները զգալիորեն փոխում են հոգնածային վնասվածքների առաջացման և ճաքերի զարգացման մեխանիզմները, որի պատճառով երիթային միացության հոգնածային դիմադրությունը հնարավոր չէ լիովին և հավաստի գնահատել առանձին կոնստրուկտիվ տարրերի փորձարկումներով, որը մեծամասամբ մինչ այժմ կատարվել է: Միայն գործոնների համալիր ազդեցությունը թույլ կտա ստուգել և ճշտել նախկինում ստացված արդյունքները և առաջադրել նախագծային և տեխնոլոգիական նոր միջոցառումներ:

ФРАКТОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ УСТАЛОСТНЫХ РАЗРУШЕНИЙ ШПОНОЧНЫХ СОЕДИНЕНИЙ

Рассматриваются особенности усталостного разрушения шпоночных соединений в режиме нагружения совместным круговым изгибом и кручением, учитывая совместное действие концентраторов напряжений (галтель, шпоночный паз, посадка в соединении) и физико-механических явлений, протекающих на контактной поверхности соединения.

Ключевые слова: шпоночное соединение, усталостное разрушение, концентратор напряжений, фрактография, техническая диагностика

M.G. Stakyan,
V.K. Soghomonyan

FRACTOGRAPHIC RESEARCH OF FATIGUE FRACTURE OF KEY JOINTS

The specifications of key joint fatigue fracture in case of co-rotating bending and torsion mode is considered, taking into account the combined effect of stress concentrators (fillet, keyway, fitting in the joint) and physical-mechanical phenomena occurring at the joint contact surface.

Keywords: key joint, fatigue fracture, stress concentrator, fractography, technical diagnostics.

Գրականություն

1. Гордеева Т. А., Жегина И. П. Анализ изломов при оценке надежности материалов.- М.: Машиностр., 1978.- 200 с.
2. Фрактография и атлас фрактограмм: справочник/ Пер. с англ. Е.А. Шура.- М.: Metallurgiya, 1982.- 489с.
3. Стакян М. Г., Исаханян Н. С., Шагаев Ю. П. Об измерениях микротвердости в зоне усталостного излома // Завод. лаборатория. – 1990.- № 11.- С. 91-94.
4. Սողոմոնյան Վ. Վ. Հոգնածային կոտրվածքների դասակարգումը և արատաորոշումը փոփոխական բարդ բեռնվածության դեպքում // ՀՊՃՀ (Պ) Լրաբեր՝ գիտ. և մեթ. հոդվ. ժող.- 2015.- Հ. 2.- Էջ 64 - 72:

Աշխատանքն իրականացված է ՀՀ պետական բյուջեից գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության բազային ֆինանսավորմամբ «ՀՀ ճարտարապետական և շինարարական համալիրների կայուն զարգացման ուղիների բացահայտում, ճշգրտում, ներդրման առաջարկությունների և հանձնարարականների մշակում՝ մշտական մոնիտորինգի կիրառմամբ» ծրագրի շրջանակներում:

Ստակյան Միհրան Գրիգորի, տ.գ.դ., պրոֆ. (ՀՀ. ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, ակ. Ար. Թամանյանի անվ. ճարտարապետության և շինարարության պրոբլեմային լաբորատորիա, գ.ա., ՀԱՊՀ Մեքենագիտ. ամբ., (+374) 10564012, (+374) 10554362, *Սողոմոնյան Վարդան Կարենի* (ՀՀ. ք. Երևան) – ՀԱՊՀ, Մեքենագիտ. ամբ., ասպիրանտ, (+374) 10564012, (+374) 91940470:

Տակյան Միգրան Գրիգորևիչ, ծ. տ. ու., պրոֆ. (ՐԱ, ց. Երևան) – НУАСА, Проблемная лаборатория Архитектуры и строительства им. акад. Ал. Таманяна, н.с., каф. Машиновед. НПУА, (+374) 10564012, (+347)10554362, *Согомонян Вардан Каренович* (ՐԱ, ց. Երևան) – НПУА аспирант, каф. Машиновед., (+374) 10564012, (+374)91940470.

Stakyan Mihran Grigor, Doctor of Science (Engineering), Professor (RA, Yerevan) – NUACA, Research Laboratory of Architecture and Construction after Academician Al. Tamanyan, scientific researcher, Dep. of Machine Science, NPUA, (+374) 10564012, (+374)10554362, *Soghomonyan Vardan Karen* (RA, Yerevan) - NPUA, postgraduate st., Dep. of Machine Science, (+374)10564012, (+374)91940470.

Ներկայացվել է՝ 27.02.2015թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 03.03.2015թ.